

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 93

דינים המצויים בימי בין הזמנים

הלכות ברכות הראיה

ברכות הראיה תיקנו חכמים לברכם בשל התפעמות או התרוממות הרוח הנלוות למראה או לאירוע מיוחד, ועל כן נפסק בהלכה כי יש לברכן רק בעקבות מחזה מיוחד המעורר תחושות כאלה אצל רוב בני האדם. מטעם זה תיקנו חכמים לברך ברכה זו רק כאשר המברך לא ראה את אותו אירוע או מראה במשך שלושים הימים האחרונים שאז מתחדשת ההתפעלות.

אולם, דעת רוב האחרונים שאכן הברכה נתקנה לכל אדם לפי מה שמתפעל ממנו¹⁷.

הגדרת גבעות שמברכים עליהם - "א" שהוא תל זקוף ותלול ומחודד בראשו¹⁸, ויש חולקים וסוברים שהוא הר נמוך קצת שראשו אינו מחודד אלא שטוח¹⁹.

ברכה זו כמו שאר ברכות הראיה שנתקנו למי שלא ראה אותם במשך שלושים יום²⁰.

האם מברכים ברכות אלו בלילה כגון על ראיית ים או על הר גבוה שרואה אותם בלילה, ומה הדין כשרואה אותם ממרחק דרך משקפת?

ברכה זו נתקנה על ראייה והתפעלות, ולכן אם רואה את הים או את ההר בלילה והראיה ברורה שגורמת להתפעלות מגודלם ועוצמתם - מברך. אך אם הראיה אינה ברורה ואינו מתפעל מראיתם לא יברך²¹.

וכן הרואה את הים או את ההרים דרך משקפת, אם רואה אותם ראייה ברורה ובהירה מברך עליהם²².

מי שנוסע לים בימי בין הזמנים מתי הזמן הנכון לברך על הים, ומה הדין אם שכח ולא ברך מיד האם הפסיד את הברכה?

כל ברכות הראיה, אם חזר וראה אותם בתוך שלושים יום - אינו חוזר ומברך²³. חישוב השלושים יום - חוץ מהיום שראה בו וחוץ מהיום שעומד בו עתה²⁴.

הרואה את הים ולא בירך מיד - יכול לברך כל זמן שנמצא באותו מקום ומתפעל ממנו, אבל אם לא בירך באותו הזמן וראה שוב את הים לאחר יום או יומיים, או אפילו אחר שעה ופחות - אינו יכול לברך, אלא לאחר שיעברו שלושים יום מהפעם האחרונה שראה את הים²⁵.

מי שגר בסביבות הים ורואה את הים מידי יום בנסיעתו ואינו מתפעל ממנו, אם עבר שלושים יום שלא ראה את הים (כגון שנסע לחו"ל) האם כשחוזר לביתו צריך לברך "עושה מעשה בראשית"?

מי שגר מול הים ואינו מתפעל מהים - אינו מברך עליו, גם אם עברו שלושים יום שלא ראה את הים²⁶. ויש חולקים וסוברים שמברך²⁷.

שנשארו כברייתם מזמן בריאת העולם, ולא נשתנה צורתם בידי אדם.

נחלקו הפוסקים לגבי ים המלח האם הוא ים שנברא מששת ימי בראשית, או שנוצר לאחר ששת ימי בראשית. שהרי ביאר רש"י (בראשית פ"ד פסוק ג): "עמק השידים הוא ים המלח, שלאחר זמן נמשך הים לתוכו ונעשה ים המלח", נמצא שאינו 'מעשה בראשית' ואין לברך עליו²⁸. מאידך, יש אחרונים שכתבו שאם נמצא במקום שרואה את ים המלח בשלמותו רשאי לברך 'עושה מעשה בראשית'²⁹, ויש אחרונים שכתבו שיהרהר את הברכה בליבו ולא יברך בפני מפני הספק, שהרי ספק ברכות להקל³⁰.

עצה טובה לצאת ידי חובת כל הדעות - יסתכל על מדבר יהודה שסביב לים המלח ואז יוכל לברך ולפטור את שניהם - את המדבר ואת הים, מפני שעל המדברות מברכים "עושה מעשה בראשית"³¹.

מי שנוסע בכביש החוף ורואה מקטע קטן של הים ואינו מתפעל מראיה זו, האם מברך?

יש אחרונים שכתבו שתיקנו חז"ל לברך ברכה זו רק כשרואה את הים באופן שמתגלה גבורת הים ותוקפו שאז יש חיוב להודות לה' על מה שמתפעל ממעשה בראשית, ולכן כשאנו מתפעל היות ורואה רק חלק קטן מן הים, יש לצדד שלא יברך בשם ומלכות³², אולם הרבה אחרונים כתבו שתקנו חז"ל ברכה זו על כל דבר שאנו יודעים שה' בראו מששת ימי בראשית ועדיין הוא קיים, ולכן אף ברואה מקצתו יש לברך³³.

מה מברכים על הרים גבוהים וגבעות, מה ההגדרה ההלכתית של הרים וגבעות, והאם על כל הר גבוה צריכים לברך?

הרואה הרים גבוהים במיוחד, מברך 'עושה מעשה בראשית'. ולא על כל הרים וגבעות מברך אלא רק על הרים וגבעות שניכר בהם עוצמה וגבורת הבורא³⁴. כגון הר חרמון, הרי אררט, הרי האלפים וכדומה. יש מהאחרונים שכתבו שבימנו לא נהגו לברך ברכה זו מחמת שלא ברור לנו מה שיעור ההתפעלות הנדרשת³⁵.

האם הים התיכון הנמצא בחלקו המערבי של ארץ ישראל נקרא 'הים הגדול' ומה מברכים עליו?

הרואה את ים האוקיינוס המקיף את כל העולם כולו (האוקיינוס האטלנטי, השקט, ההודי וכדומה) אם לא ראה אותו במשך שלושים יום, מברך - "ברוך אתה ה'.. עושה (ו"א שעשה) את הים הגדול"³⁶.

ים התיכון - לדעת השר"ע גם ים התיכון נקרא 'הים הגדול' ויש לברך עליו את הברכה הנ"ל, ומכונה הים הגדול מפני מעלתו - שהוא סמוך לארץ ישראל³⁷. אולם, לדעת פוסקים רבים רק על האוקיינוס הסובב את העולם מברכים "שעשה את הים הגדול", ואילו על הים התיכון מברכים "עושה מעשה בראשית". ובפרט שברכת "עושה מעשה בראשית", היא ברכה כללית שמועילה לכל השיטות גם לים הגדול³⁸. יש מהפוסקים שכתבו שהנהוגים לברך עליו "עושה מעשה בראשית" טוב שיוסיף אחר הברכה תוך כדי דיבור "שעשה את הים הגדול"³⁹.

מה הברכה שיש לברך על ים הכינרת?

הרואה את אגם הכנרת (ימה של טבריה), אם לא ראה אותה שלושים יום מברך "ברוך אתה ה'.. מלך העולם עושה מעשה בראשית". ברכה זו נתקנה על מקומות שאנו יודעים שלא נשתנו בצורתן ומהלכן בידי אדם, אלא עומדים בצורתן הנוכחית מששת ימי בראשית⁴⁰.

מי שראה את ים התיכון ובירך עליו, ובאותו היום ראה גם את הכנרת האם חוזר שוב ומברך "עושה מעשה בראשית"?

מי שראה את ים התיכון ובירך עליו "שעשה את הים הגדול" או שבירך עליו "עושה מעשה בראשית" אם חזר וראה מקומות נוספים שמברכים עליהם "עושה מעשה בראשית", חוזר ומברך עליהם⁴¹.

נמצא שיכול אדם להתחייב בברכת "עושה מעשה בראשית" מספר פעמים ביום אחד, שאם יראה ביום אחד את הים התיכון, ואח"כ את ה-חרמון, או את אגם-כינרת חוזר ומברך על כל אחד מהמקומות בנפרד⁴².

האם מברכים "עושה מעשה בראשית" על ים המלח? ברכת "עושה מעשה בראשית" מברכים רק על מקומות

1 שו"ע סימן רכח סעיף א. ועי' בספר וזאת הברכה (פ"ז אות ב). בשו"ע כתב לשון עושה הים הגדול, אולם המשנ"ב סק"ג כתב שכמה פוסקים כתבו לומר בלשון עבר שעשה את הים הגדול, וכ"פ החו"ע ברכות עמוד תסז.

2 משנ"ב שם ס"ק ב. וכ"פ בחו"ע שם שיש לברך על הים התיכון שעשה את הים הגדול.

3 משנ"ב שם. וכ"פ בבח"י (אות ה') וברכ"ה (ח"ד פ"ג ס"ב רס"ה) דעל הים התיכון מברך עושה מעשה בראשית, ואף שלפי דעת מרן צריך לברך שעשה את הים הגדול, מ"מ כשמברך עושה מעשה בראשית אינה ברכה לבטלה לכו"ע וכמ"ש הבאה"ל (ד"ה ועל הים הגדול).

4 ביאור הלכה ד"ה ועל הים הגדול.

5 מנחת יצחק (ח"א סי' קי וז"ח סי' ו') והלכות שלמה (פ"כ אות כט).

6 הגרש"א זצ"ל (הליכ"ש פ"כ אות כט) והגר"י פ"ש זצ"ל (וזאת הברכה פ"ז אות ו') אור לציון פ"ד ה"מ בהערות, חו"ע טו בשבט עמ' תסז. יש שהוסיפו משום כך שצריך לראות את כל הכנרת שגם במשך הזמן התרחבה, והחלק הנראה לו אינו מששת ימי בראשית. (שער העין עמוד פד).

7 לנוהגים לברך על ים התיכון "עושה מעשה בראשית" אינו מברך כשרואה אח"כ את הכנרת תוך ל' יום כיון שיש לו פחות התפעלות בראייתה, אך אם בירך על הכנרת ואח"כ ראה את ים התיכון חוזר ומברך לכולי עלמא. כיון שהתפעלותו יותר גדולה מים הכנרת. הליכות מועד עמוד ריט-רכ.

8 הגרש"א זצ"ל הליכות שלמה פ"ג אות כז. חו"ע שם עמ' תסז.

9 הליכות שלמה פ"ג הנגה מג, וכ"פ שבת הלוי ח"ט סי' מז.

10 יעב"ץ מור וקציעה סי' רכה. אורל"צ פ"ד ה"מ בהערות. וכ"פ הגר"ש זצ"ל אשרי האיש פל"ח אות יד.

11 וזאת הברכה פ"ז אות ד. חו"ע עמ' תסט. משנ"ב ס"ק ה' בשם אליה רבה שאף בספק לו אם נשתנו גם

כן לא יברך.

12 שו"ע סימן רכח סעיף א.

13 הגר"ש וואנר שער העין עמוד תכט.

14 הגר"ש אלישיב שם עמוד תכ, הגר"ח קניבסקי שם עמוד תמב.

15 שו"ע שם סעיף א. ג. וכתב הקצות השולחן (סימן סו ס"ד ובד"ה ש"ס ק"כ) שדין זה אף כשאין ההרים מפורסמים מחמת גובהם, אולם הח"י אדם (כלל סג אות ג), והקצו"ע (סימן ס ס"ה), והערות השולחן ס"א כתבו שצריך שיהיו מפורסמים בעולם מחמת גובהם.

16 הליכות שלמה פרק כ"ג אות כז בהערות.

17 אשרי האיש בשם הגר"ש זצ"ל, ח"ב פמ"ו אות סב. ונביא מעט דוגמאות להרים מרשימים שמטיילים נוהגים לנסוע כדי לראותם: בגולן - הר החרמון וגמלא. בגליל - ארבל, הר חזון, הר עצמון, הר מירון, רכס ראש הנקרה (בצידו המערבי). בשומרון ויהודה - הרי גריזים ועיבל, הר כביר, הר טמון, סרטבה, הר בעל חצור, מצדה, מצוק העתקים לכל אורכו בתצפית לבקעת ים המלח. בעמק יזרעאל - התבור והגלבוע (בעיקר הר שאול). בכרמל - הר הכרמל, במקומות שבהם הוא יורד בתלילות לעמק לא לים. בנגב ובאילת - מכתשים (מבט לתוך המכתש). הר ארדון (במכתש רמון). הר שלמה, הר צפחות.

18 מור וקציעה סימן רכז.

19 הגר"א אמרי נועם ברכות נד ע"א.

20 משנ"ב שם ס"ק ב.

21 הליכות שלמה פרק כ"ג אות כז.

22 הגר"י קרליץ חוט שני שבת ח"ג קובץ ענינים אות ו, הגר"ח קניבסקי שער העין עמוד תלז.

23 שו"ע סימן רכז סעיף יג.

24 משנ"ב סימן ריח ס"ק יא, ועיין שעה"צ סק"ג.

25 באה"ל שם ד"ה במקום הזה.

26 הליכות שלמה פ"ג ס"ח, חוט שני שבת ח"ג קובץ ענינים אות ו.

27 הגר"ש אלישיב (שער העין עמוד תכא), הגר"ח קניבסקי (שם עמוד תמד).

האם מברכים 'עושה מעשה בראשית' על ראיית נהר הירדן?

הרואה נהרות גדולים מברך "עושה מעשה בראשית", והוא שראה אותם במקום שלא נשתנה מהלכם על ידי בני אדם.²⁸ וכתבו האחרונים שאין לברך ברכה זו על נהרות קטנים אלא על נהרות גדולים ומפורסמים בלבד, כגון: חידקל, פרת (יבשת אסיה), הנילוס (אפריקה), אמזונס (צפון אמריקה), וולגה, דינובה (אירופה), וכדומה להם. לפיכך, אין לברך על נהר הירדן, בפרט שלא לדעת אם השתנה מהלכו ברכות השנים.²⁹ ומאותו טעם לא מברכים על תעלת סואץ כיון שנעשתה על ידי אדם בזמן מאוחר יותר.³⁰

מה מברכים בשעת רעידת אדמה, ובאיזה עוצמת רעידה צריך לברך?

על הרגשת רעידת אדמה חזקה יש לברך "עושה מעשה בראשית", תוך כדי דיבור לרעידת האדמה,³¹ ואפילו כשאין הרעידה גדולה באופן שעלולה לסכן חיי אדם - אם מורגשת היטב - מברך עליה עושה מעשה בראשית.³²

המבקר בגן חיות ורואים פילים או קופים מה מברכים?

חז"ל תיקנו לברך ברכת 'משנה הבריות' על אדם שגופו וצורתו משונה משאר בני אדם, כשהרואה אותו מתפעל בו, וכן כשרואה פיל או קוף.³³

הטעם שנתקנה ברכה מיוחדת דווקא על קוף ופיל וקיפוף [ינשוף]³⁴, כיון שהם דומים במקצת דברים לאדם, הפיל - יש בו דעה יותר משאר חיות כאדם. הקוף - מבנה גופו ומהלכו דומה לאדם. ינשוף - יש לו לתות ולחיים ועיניו ממורכזות כאדם.³⁵ יש שביארו הטעם, לפי שבזמן דור המבול נפרע הקב"ה מן החוטאים, והפכם לקופים ופילים, ולכן מברכים עליהם משנה הבריות.³⁶

האם יכול לברך על קופים ופילים כמה פעמים בחייו, או רק בפעם הראשונה שרואה אותם?

יש אומרים שמברכים ברכת "משנה הבריות" רק על הראיה הראשונה בחייו, שאז שייכת ההתפעלות מהשינוי, אולם, על ראייה נוספת אין לברך גם אם עברו שלושים יום.³⁷ ויש חולקים.³⁸ ויש שכתבו שאחר שלושים יום יש לברך בלא שם ומלכות, שספק ברכות להקפיד.³⁹

מה מברכים על ראיית קברי ישראל?

הרואה קברי ישראל יברך: "ברוך אתה ה' אלוהינו מלך

העולם, אשר יצר אתכם בדין וזן אתכם בדין, וכלכל אתכם בדין, ואסף אתכם בדין, ויודע מספר כולכם, והוא עתיד להחיותכם ולקיים אתכם, ברוך אתה ה' מחיה המתים".⁴⁰ לאחר הברכה יש נוהגים להמשיך ולומר מנוסח תפילת העמידה: "אתה גיבור לעולם" וגו' עד "ונאמן אתה להחיות מתים", ללא חתימת הברכה.⁴¹ ומברכים ברכה זו דווקא על שתי קברים ויותר, ולא על קבר אחד, כיון שנתקנה בלשון רבים.⁴²

מי שראה את הקברים הללו בתוך שלושים יום - לא יברך שוב על ראייתם.⁴³

מי שביקר בבית הקברות ובתוך שלושים יום ביקר בבית קברות אחר - נחלקו הפוסקים אם רשאי לחזור ולברך,⁴⁴ ולמעשה יש אומרים שלא יברך מחמת הספק,⁴⁵ ויש אומרים שיברך.⁴⁶

ואם התחדש קבר נוסף יש שכתבו שאפילו באותו בית קברות חוזר ומברך,⁴⁷ ויש שכתבו שלא יברך שנית.⁴⁸

הנוסע לכיוון ירושלים ורואה את הר המנוחות תוך כדי נסיעה, האם צריך לברך?

הנוסעים בכבישים לדרךם, ותוך כדי נסיעתם עוברים ליד קברים, יש אומרים שצריכים לברך.⁴⁹ ויש חולקים וסוברים שרק אם עוצר מנסיעתו ומתקרב ומתבונן על הקברות מברך, ואם ראה בעלמא אנב הנסיעה לא מברך.⁵⁰

האם מברכים ברכה זו גם על קברי צדיקים, כגון ציון הרשב"י במירון, מערת המכפלה, קבר רחל וכדומה?

כתבו הפוסקים שעל קבר של יחיד אין מברכים ברכה זו, כגון קבר רחל אימנו בבית לחם ושל ר' מאיר בעל הנס בטבריה שקבורים שלא בבית קברות, והטעם: כיון שברכה זו נתקנה בלשון רבים. אולם צדיקים הטמונים בבית קברות או שנמצאים שם כמה קברים יחד כגון קבר הרשב"י ובנו - יש לברך עליהם.⁵¹

בבין הזמנים שבתו המשפחה בעיר הקודש צפת ועברו ליד בית הקברות, האם מברכים ברכה זו בשבת?

כתבו הפוסקים שאף בשבת הרואה בית קברות יש לו לברך ברכה זו, כיון שאין זה צידוק הדין, אלא ברכת הראיה.⁵²

הנוסעים לכוותל המערבי דרך הר הזיתים ורואים את שער הרחמים שקבורים בו עכו"ם מה מברכים? ומה אומרים כשרואים את המסגדים והכנסיות באזור?

הרואה קברים של עובדי כוכבים, אומר בלא ברכה

את הפסוק (ירמיהו נ, יב) "בושה אמכם מאד חפפה ילדתכם, הנה אחרית גוים מדבר ציה וערבה".⁵³

ואם רואה מסגד או כנסייה יאמר את הפסוק "בית גאים יסח ה' (משלי טו, כה).⁵⁴ ומכל מקום לא יתבונן בבתי התפילות של גוים כיון שפוגם בכך בנפשו, אלא יראם בראיה בעלמא.⁵⁵

האם חייב לקרוע כשמגיע לכוותל להתפלל? וכיצד יש לבצע קריעה זו?

הרואה מקום המקדש⁵⁶ בחורבנו אומר את הפסוק "בית קדשנו ותפארתנו אשר הללוך אבתינו ה'ה לשרפת אש וכל מחמדיו ה'ה לחרבה", וקורע.⁵⁷

אופן הקריעה: לדעת הרמב"ם וכן פסק השו"ע - חומרתה בחומרת קריעה על אב ואם, וצריך לקרוע מעומד כל בגדיו בשמאלו עד מקום הלב.⁵⁸ אך המנהג בזמן הזה להורות כדברי הראשונים, שאין דינו אלא כדיו קריעה על שאר קרובים, וקורע רק טפח בבגד עליון, בצד שמאל.⁵⁹

גם בזמן הזה אין להקל כלל בהלכה זו, אע"פ שכל ירושלים בשליטת ישראל,⁶⁰ מכל מקום על ראיית מקום המקדש חייבים לקרוע, היות ובית המקדש עדיין בחורבנו.⁶¹

המשתמטים מחיוב קריעה על מקום המקדש ועושים תחבולות שונות להיפטר מזה, אינו מנהג ותיקין.⁶²

חיוב הקריעה הוא על מי שלא ביקר בכוותל המערבי יותר משלושים יום.⁶³

נחלקו הפוסקים בדיו הדר בירושלים ועברו עליו ל' יום שלא ראה את המקדש בחורבנו, ולמעשה נהגו להקל שיהיה בירושלים אינו קורע, והטעם לזה שהרי סיבת הקריעה משום עוגמת נפש, וכיון שהם קרובים וסמוכים למקום הבית, העצבות מראית חורבן הבית פחותה אצלם משאר אנשים הבאים מחוץ לירושלים,⁶⁴ ואף הדר בירושלים החדשה אינו צריך לקרוע והמחמיר תבוא עליו ברכה.⁶⁵

המקיימים מצוות עליה לרגל בחול המועד האם צריכים לקרוע?

אדם שהגיע לכוותל בשבת, יום טוב, חול המועד - אינו צריך לקרוע,⁶⁶ וממילא אף אם יבוא אחר כך תוך שלושים יום לכוותל אינו צריך לקרוע,⁶⁷ והוא הדין אם רואה את מקום המקדש בערב שבת ויו"ט אחר חצות.⁶⁸ אולם, בר"ח וכן בשאר ימים שאין אומרים בהם תחנון - חייבים לקרוע.⁶⁹

28 שו"ע שם סעיף א, ב.

29 שו"ע שם. משנ"ב שם ס"ה. ערוך השולחן סימן רכה סעיף ב.

30 משנ"ב סק"י שעה"צ סק"ט.

31 שו"ע סימן רכז סעיף א, ואם ירצה יברך שכוונו וגבורתו מלא עולם, אבל לא יברך ב' ברכות אלו יחד, ויש שכתב הקהתי ח"ה סימן מו.

32 שו"ע שבת הקהתי ח"ה סימן מו. ובספר גם אני אודך עמוד כד מביא שנשאל הגר"ח קניבסקי האך תקנו חז"ל לברך על הרגשת רעידת אדמה, הרי באותה שעה צריך לברוח מחוץ לבית למקום פתוח בלא בנינים, ובני אדם מבוהלים ולא מרוכזים לברך ברכה זו בכוונה, והשיב שהאדם לא צריך להיות מבוהל, הדיינו שאף שחייב לצאת חוץ לביתו ולנהוג כהוראות הבטיחות, מכל מקום לא צריך להיכנס לבהלה מוגזמת, אלא ישים בה' מבטחו, ויתן אל לבו שהציאה בחוץ והשמיעה לכללי הבטיחות היא רק השתדלות המוטלת על האדם, ולא היא זו שמצילה אלא ה'. יתברך פודה ומציל ושומר עלינו בכל רגע ורגע.

33 שו"ע סימן רכה סעיף ח.

34 גמרא ברכות נב.

35 רש"י ברכות נח, ב ד"ה קפוף. מאירי ברכות נח.

36 פירוש מלאכת שלמה על המשניות בכלאים פרק ח שכתב ושמעתי מפי חכם חסיד מקובל ר' משולם ז"ל.

37 שו"ע סימן רכה סעיף ט, ואף אם רואה קופים ופילים אחרים, על פי משנ"ב ס"ק כט.

38 רמ"א שם. חזו"א אורחות הלכה ח"ג עמוד רכה.

39 משנ"ב שם ס"ק ל. אומנם החזו"א (באורחות רבנו ח"ג עמוד רכד, שער העין עמוד תיז) הורה שאם לא ראה קוף ושאר דברים המשונים שלשים יום יכול לחזור ולברך בשם ומלכות.

40 שו"ע סימן רכז סעיף יב. (ויש בזה שינוי קצת בכמה נוסחאות).

41 מעבר יבוק מאמר שפתי רגנות פרק כ, ש"ך סימן שעו סעיף ו.

42 משנ"ב סימן רכז ס"ק טז.

43 שו"ע שם סעיף יג.

44 משנ"ב שם ס"ק יז.

45 פת"ש בשם ספר עמודי אור, הובא במשנ"ב שם, כה"ח סימן רכז ס"ק לח.

46 כמשמעות השו"ע סעיף יג. הרדב"ז ועוד, וכ"פ בחזו"ע עמוד תט.

47 ערוך השולחן סעיף ח, כה"ח ס"ק לט. ובחזו"ע עמוד תיז הביא למחלוקת אם מספיק תוספת של קבר אחד או דווקא ב' קברים, וכתב עוד בשם הרע"א בתשובות וחידושים, ובש"ת קרן לודד סימן נח, שצריך שיראה את הקבר החדש ואז יברך.

48 הגר"ש איועירב הליכות שלמה פכ"ז דבר ההלכה אות לד.

49 עין ערוה"ש רכד ח. שו"ת בצל הכהמה ח"ג סימן מ, נשר החיים ח"א עמוד שיא.

50 שו"ת פרי הארץ ח"א אור"ח סימן ז בשם המהריט"ץ, וכן הוא לשון התוספתא ברכות פ"ו ה"ט, וכן כתב בספר המכתם שברכה זו תועלת גדולה לאדם להזכירו החיים והמוות, והצפיה לתחית המתים, והה שייך כשמתקרב ממכת לבית הקברות ולא בראיה בעלמא. שו"ת באר משה ח"ב סימן יג, תשובות והנהגות ח"ג סימן פ, אגרות משה ח"ב סימן לו אות י, חזו"ע עמוד תכ.

51 משנ"ב רכז ס"ק טז בשם י"א.

52 שדי חמד חלק ו מערכת ברכות סימן ב אות יז, חזו"א הובא באמרי יושר, מועד אות קה, כה"ח ס"ק מח, חזו"ע עמוד תכא.

53 שו"ע סימן רכז סעיף יב.

54 שו"ע שם סעיף יא, ועיין שם במשנ"ב ס"ק טו שהביא לשיטות הראשונים שאומרים כן על כל בתי עכו"ם שיושבים בשלווה והשקט.

55 זוה"ק קדושים פג ע"ב, ראשית חכמה שער הקדושה פט"ז לג, קב הישר פרק מ.

56 י"א שמקום המקדש הוא כשרואה את כיפת הזהב שבמקום המקדש (ב"ח). וי"א שהכוונה לרצפת העזרה (הגר"מ שטרנבוך). ולמעשה המנהג כשרואים את הכותל עצמו (הר הקודש בשם מהר"ל דיסקין).

57 שו"ע סימן תקסא סעיף ב.

58 שו"ע שם סעיף ד.

59 כסברת הרמב"ן (תורת האדם שער הקריעה דף יז ע"ד), והראב"ד פ"ה מה' תעניות הי"ז, וכן פסקו האחרונים מנחת שלמה ח"א סימן עג, חזו"ע תעניות עמוד תלח-תלט, שו"ת דבר משה ח"ג חלק יור"ד ס"ט יא, הטעם בצד שמאל, לפי שליוו של האדם בשמאל משנ"ב תקסא ס"ק יג.

60 שמתעם זה נוהגים שלא לקרוע על ערי יהודה וירושלים. אגרות משה ח"ד סימן א אות יא, חזו"ע תעניות עמוד תלו. מאידך הגר"ש איועירב (מנחת שלמה קמא סימן עג אות י) חולק שאף בזמננו נמצאים כנסיות וקברות עכו"ם שאין בדינו לעוקרם, וכן כתב הסטייפלר (אורחות רבנו ח"ב עמוד קמט) מטעם שאין לנו שליטה מחלטת ואנו תלויים בדעת האומות, ובשבת הלוי ח"ז סימן עז צידד שכיון שהשלטון אינו ביד שומרי תורה ומצוות, אין נחשבת ירושלים שהיא בבנינה, אלא שכתב שהנה להם לישראל שאינם נוהגים לקרוע.

61 כן כתבו כל פוסקי זמננו, אגרות משה שם, אורחות רבנו ח"ב עמוד קמח בשם החזו"א והסטייפלר, אור"ח ח"ג פ"ל תשובה ה, שבת הלוי ח"ז סוף סימן עח, אשרי איש ח"ג עמוד תצו בשם הגר"ש אלישיב, חזו"ע שם עמוד תלח.

62 שבת הלוי שם, ובספר קרא עלי מועד הביא מהגר"ח שיעדיף לא ללכת לכוותל מאשר לקחת מאחר את בגדו ולהפטר מקריעה, ורבים מהפוסקים כותבים שאין זה אלא כחוכא ואטלולא, מועדים וזמנים ח"ז סימן רנז, אור"ח ח"ג עמוד רפא, ואף אם יש בזה צד היתר, ודאי אין זה דרך נכונה ורואיה להפקיע עצמו מן המצווה, אשרי האיש ח"ג עמוד תצו.

63 שו"ע שם סעיף ה.

64 הרדב"ז ח"ב סימן תרמו הובא בשערי תשובה בסימן תקסא סק"ב, כתב שחייבים לקרוע אלא שהעולם לא נוהגים כן, והברכי יוסף סק"ב הביאו וכתב שהמנהג שאינם קורעים, וכן כתב הגר"ש איועירב מעדני שלמה עמוד נח, ועוד. אולם האגרות משה שם כתב שצריכים לקרוע.

65 הגר"ש איועירב שם, חזו"ע תעניות עמוד תלט.

66 מנחת שלמה ח"א סימן עג עמוד תלו, חזו"ע תעניות עמוד תלט-תמ, אור"ח ח"ג עמוד רפא.

67 מנחת שלמה שם, חזו"ע עמוד תמ.

68 ח"ב בצל הכהמה ח"ה סימן יב, הר הקודש עמוד יא, אך החזו"א הובא בתשובות והנהגות ח"א סימן שלד כתב שאין למנהג זה שום יסוד, ועיין עוד חזו"ע שם בהערה.

69 אורחות רבנו ח"ב עמוד קמט.